

ğını anlatır. İlim ve edepten mahrum, riya kisvesine bürünmüş ulemâ ile ömründe bir defa bile dergâha gitmemiş, yabancı dervişlerin şeriat namına yaptıkları din-sizliklerden hayâ ettiğini söyleyen Ahmed Muhtar'ın *Muhibbân*'ın yayın ilkelerini açıklarken yer verdiği, "iş ne demek olduğunu öğretmek ve hepimizin velinimetini olan köylülerin haklarını izhar etmek" şeklindeki ifadeleri dikkat çekicidir. Aynı zamanda *Muhibbân*'ın temel ilkesinin tasavvufu herkesin anlayacağı bir dille ortaya koyarak kamuoyunu aydınlatmak olacağının söylenmesine rağmen ilk sayılarında siyasî makalelerin ön plana çıktığı, ayrıca Osmanlı yemek kültürüne dair yazılara yer verildiği, okuyuculardan gelen birkaç yazı, şiir ve iktibaslar dışında gazetenin bütün yazılarının Ahmed Muhtar tarafından kaleme alındığı görülmektedir. Öte yandan *Muhibbân* idaresine müracaat edildiği takdirde sigara kâğıdından fabrika aletlerine kadar her türlü eşyanın taşraya hızla gönderileceğine, taşrada üretilen her türlü ürüne müşteri bulunacağına, verimsiz tarlaların toprağından örnek gönderilirse uygun ilâç temin edileceğine, bir sanat öğrenmek isteyenlere hoca tavsiye edileceğine dair duyurulardan gazetenin ticarî bir işletme gibi çalıştığı anlaşılmaktadır. Gazetenin ilk yıl abonelerinin % 10'unu hristiyan vatandaşların oluşturması bununla ilgilidir.

Muhibbân'ın 5. sayısının kapağına Mithat Paşa'nın tam sayfa fotoğrafı konularak altına "Meşâyih-i Hâlidîyye'den şehîd-i hürriyyet merhum Ahmed Midhat Paşa" ibaresi yazılmış, paşa hakkında 6. sayıdan ikinci dönemin 5. sayısına kadar on iki sayı devam eden bir tefrika yayımlanmıştır. Bir yılın muhasebesinin yapıldığı 12. sayıda, *Muhibbân*'ın "yalnız menfaatini düşünen Muâviye tıynetli eşhasa el değil selâm vermeye tenezzül etmez bir Alevî olduğu" ilân edilmiş; gazeteyi destekleyen Kosova, Kalkandelen, Selânik, Manastır, Girit, Yanya, Mısır ve İşkodra gibi yerlerdeki farklı tarikatlara mensup şeyhlerin isimlerine yer verilmiştir. Kuruluş hazırlıkları, Abdülhamid devrinde Fizan'a sürülen ve orada vefat eden Ağaçkakan Bedevî Dergâhı şeyhi Nâilî Efendi tarafından başlatılan Cem'iyet-i Süfiyye-i İttihâdiyye'nin faaliyete geçmesi için girişimlerde bulunan *Muhibbân* bu konuda başarılı olamamıştır. Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi başkanlığında kurulan Cem'iyet-i Süfiyye'nin faaliyete başlaması üzerine (1327r./1911) *Muhibbân*, Mûsâ Kâzım Efendi'ye, cemiyete ve cemiyet tarafından yayımla-

nan *Tasavvuf* mecmuasına karşı tavrı almış, cemiyetin açılış törenine sadece on dokuz şeyhin katıldığını yazarak Cem'iyet-i Süfiyye'nin tarikat camiasını temsil edemeyeceğini ima etmiştir.

Başlığı, "Siyasetten başka her şeyden bahseder" şeklinde değiştirilen *Muhibbân*'ın, üçüncü döneminde Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Sâmih Rifat ve Bahâ Said yazı kadrosuna katılmıştır. Rıza Tevfik'in, "Gel derviş evrâdî çıkar koynundan / Hidâyet vermemiş o kitap sana" ve Sâmih Rifat'ın, "Ezelden âşıkım ben Muhammed Mustafâ'ya / Fedâ olsun hayâtım bütün Âl-i abâya" mısralarıyla başlayan nefesleri bu dönemin ilk sayısında yayımlanmıştır (14 Temmuz 1334/1918). Daha sonraki sayılarda Rıza Tevfik'in Olanlar Şeyhi İbrâhim Efendi'nin tasavvufun tanımlarını içeren manzumesinin şerhi "Hikmet-i Süfiyye" başlığıyla tefrika edilmiştir. Gazete sahibinin sadâret makamına yazdığı, Bektaşiliğin artık serbestçe faaliyet göstermesine izin verilmesini isteyen dilekçenin metnini neşreden *Muhibbân*'ın (8 Teşrînsânî 1334/8 Kasım 1918, sy. 3) bu son döneminde Bektaşî meşrebini ön plana çıkarttığı görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhibbân, İSAM Ktp., Dergi nr. 1076 (Millî Kütüphane koleksiyonunun fotokopisi); *Türkiye Maarif Tarihi*, I, 30; Mustafa Kara, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1999, s. 229; a.mlf., *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri: 1839-2000*, İstanbul 2002, s. 40 vd.; Cengiz Gündoğdu, "Osmanlı'nın Son Döneminde Yayınlanan Tasavvufî Muhtevalı Muhibban Dergisi ve 1327/1911 Yılı 4. Sayısında Yer Alan Bazı Makaleler", *Tasavvuf*, sy. 7, Ankara 2001, s. 293 vd. MUSTAFA KARA

MUHİBBÎ

(محبی)

Kanûnî Sultan Süleyman'ın
şiiirlerinde kullandığı mahlas
(bk. SÜLEYMAN I).

MUHİBBÎ, Muhammed Emîn

(محمد أمين المحبى)

Muhammed el-Emîn b. Fazlillâh
b. Muhibbillâh el-Muhibbî el-Ulvânî
el-Hamevî ed-Dimaşkî
(ö. 1111/1699)

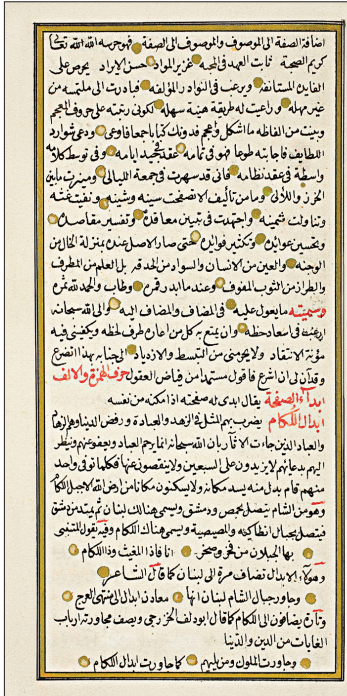
Arap dili ve edebiyatı âlimi,
şair ve tarihçi.

1061 (1651) yılında Dimaşk'ta doğdu. X-XI. (XVI-XVII.) yüzyıllarda âlim, şair, edip, fakih ve kadılar yetiştiren, atalarından birinin Memlûkler döneminde Divânü'l-ceyş

başkanlığı (nâzirü'l-ceyş) yapmasından dolayı "Beytû nâzirü'l-ceyş" adıyla da tanınan Dimaşklî Muhibbî ailesine mensuptur. İstanbul ve Bursa'da, ayrıca Dimaşk'ta müderrislik, Kahire'de ve Beyrut'ta kadılık yapmış, çoğu günümüze kadar ulaşmayan çeşitli eserler yazmış olan Fazlullah el-Muhibbî'nin oğludur. Büyük dedesi yüksek ilmi görevlerde bulunan, bazıları yayımlanmış birçok eserin sahibi ve Şeyhülislâm Çivizâde Mehmed Efendi'nin yakın dostu Ebû'l-Fazl Muhibbüddin Muhammed'dir.

Hayatının ilk yirmi beş yılını Dimaşk'ta geçiren Muhammed Emîn ilk bilgilerini babasından aldı. Onun İstanbul ve Bursa'da bulunduğu dört yıl boyunca (1662-1666) yetiştirilmesi işini Dimaşk Mahkemesi'nde kadî nâibi olan amcası ile aynı yerde kâtiplik yapan dayısı üstlendi. Yirmi beş yaşına kadar, *Hulâsatü'l-eser*'i ile *Neftatü'r-Reyhâne*'sinde kendilerinden övgüyle söz ettiği İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, Haskefî, Mencek b. Muhammed, İsmâil b. Ali el-Hâik ve Abdülganî en-Nabluşî gibi hocalardan Arap dili ve edebiyatı, belâgat, tefsir, hadis, fıkıh, usul ve tasavvuf okudu. Bu sırada Halvetîliğe intisap ederek tarikatın esaslarını öğrendi. 1086-1092 (1675-1681) yılları arasında ilmini geliştirmek amacıyla önce Bursa ve Edirne'de, beş yıl da İstanbul'da bulundu. Edirne'de Abdülkâdir el-Bağdâdî'den *Hizânetü'l-edeb* adlı eserini okudu ve Başkadî Mehmed Efendi'nin tefsir derslerine katıldı. İstanbul'da üstat taniyarak himayesine girdiği İzzetî Mehmed Efendi'nin özellikle Arap şiiri ve edebiyatı derslerine devam etti ve onun zengin kütüphanesinden yararlandı. Yine bu şehirde ünlü hocalardan tefsir, hadis, fıkıh, mantık, kâraat, nahiv ve belâgat dersleri aldı. Bu süreçte birçok edip ve şairle dostluk kurdu; Türkçe ve Farsça'sını geliştirip Türk ve Fars şiirleriyle ilgilendi, bunlardan Arapça'ya çeviriler yaptı.

İzzetî Mehmed Efendi'nin vefatının (13 Şevval 1092 / 26 Ekim 1681) ertesi günü Dimaşk'a dönmek için İstanbul'dan ayrılan Muhibbî üzüntüsü sebebiyle bir müddet uzlet hayatı yaşadıkten sonra telifle ilgilendi. Biyografik bir eser olan *Neftatü'r-Reyhâne* üzerinde çalışırken Hicaz ve Yemen ediplerinin eksik olduğunu görerek hem bu malzemeyi temin etmek hem de hac görevini yerine getirmek amacıyla 1100 (1689) yılı ortalarında Mekke'ye gitti. Orada kaldığı iki yıl boyunca kendisine teklif edilen kadî nâibliğini yürütenken birçok âlim ve ediple tanışıp onlardan faydalandı ve eserinin eksikliklerini tamamladı.

Muhammed Emîn
el-Muhibbî'nin
Mâ yu'auvel
'aleyhi
fi'l-muzâf
ve'l-muzâf ileyh
adlı eserinin
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Ayasofya, nr. 4236)

dı. Dimaşk'a dönüşünde ilmî çalışmalarını sürdürdü. Bir süre sonra Mısır'a kadı tayin edilen (Haziran 1692) İstanbul'dan tanıdığı Abdülbâki Ârif Efendi'nin kadı nâibliği teklifi üzerine Kahire'ye geçti. Burada Mısırlı âlimlerle o sırada Kahire'de bulunan hocası Abdülganî en-Nablusî'den yararlandı. 1107'de (1695) Dimaşk'a dönüşte Emîniyye Medresesi'ne müderris oldu. 18 Cemâziyelevvel 1111 (11 Kasım 1699) tarihinde vefat etti ve Zehebiye Kabristanı'nda defnedildi. Hakkında Dimaşk üdebâsından birçok kimse mersiye yazmıştır (Zeylû Nefhati'r-Reyhâne, s. 429-444).

Eserleri. 1. *Hulâsatü'l-eser fi'c'yanî'l-karnî'l-hâdi' aşer* (I-IV, Kahire 1284; Beyrut, ts.). İslâm dünyasının çeşitli ülkelerinde 1001-1100 (1592-1688) yılları arasında yaşamış ünlü kişilerin biyografisini içeren alfabetik bir eserdir. Mevcut baskısında 1289 biyografi yer almasına karşılık Suâlâtî ile Murâdî'nin 6000 küsur biyografi içerdiğini belirtmeleri (a.g.e., s. 402; *Silkü'd-dürer*, IV, 86), kitabın müellife ait *el-A'lam* adlı daha geniş çalışmadan seçmeler olduğu görüşünü doğrulamakta ve bu rakamla asıl eserin muhtevasının kastedildiği anlaşılmaktadır. *Hulâsatü'l-eser* Ali b. Abdülhay el-Gazî tarafından *Muhtârât* adıyla ihtisar edilmiştir (yazmaları için bk. Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 403). 2. *el-A'lam*. Bütün zamanların ünlü şahsiyetlerine dair biyografik bir eserdir. 6000'den fazla biyografi içeren kitabın (*İzâhu'l-meknûn*, II, 270) mîm harfine ait bir müs-

veddenin Leipzig'de bulunduğu kaydedilmektedir (*E'* [Fr.], VII, 469). 3. *Nefhatü'r-Reyhâne ve reşhatü' tîlâ'i'l-hâne*. Şehâbeddin el-Hafâcî'nin *Reyhânetü'l-elibbâ ve zehretü (nüzhetu)'l-hayâtî'd-dün-yâ* adlı kitabına (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, I-II, Kahire 1387/1967) yazılan bir zeyildir ve *Reyhânetü'l-elibbâ*'nın iki katı hacmindedir. Muhibbî çağdaşı âlim, edip ve şairleri memleketleri olan Dimaşk, Halep, Anadolu, Irak-Bahreyn, Yemen, Hicaz, Mısır ve Mağrib bölgelerine göre sekiz bölümde ele almış ve çalışmalarından örnekler vermiştir. Anonim bir muhtasarı da bulunan eseri (Dârü'l-kütüb-i'l-Misriyye, Edeb, nr. 1280) Abdülfettâh Muhammed el-Hulv çok ayrıntılı bir indeksle birlikte neşretmiştir (I-V, Kahire 1387-1389/1967-1969). Müellif bu eserine bir zeyil yazdığı gibi (aş.bk.) öğrencilerinden Muhammed İbnü's-Semmân'ın da kitaba bir zeyli vardır. 4. *Zeylû Nefhati'r-Reyhâne (Zeylû'n-Nefha ve neylû'l-minha)*. Eserin Muhibbî'nin vefatı üzerine eksik kalan kısımlarını öğrencisi Suâlâtî tamamlamıştır. Dimaşk, Medine ve Halep esas alınarak düzenlenen otuz biyografi içerir (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Kahire 1391/1971). 5. *Mâ yu'auvel 'aleyhi fi'l-muzâf ve'l-muzâf ileyh*. Ebû Mansûr es-Sealibî'nin Arap dilinde deyim ve atasözü gibi kullanılan 1244 isim tamlamasının anlamları ile söyleniş sebepleri üzerine kaleme aldığı *Şimârü'l-kulûb fi'l-muzâfî ve'l-mensûb* adlı eserine yapılan

ilâvelerle, müşkil kelimelerin izahı ve alfabetik olarak düzenlenmesiyle meydana getirilmiştir (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 388, Ayasofya, nr. 4236, Damad İbrâhîm Paşa, nr. 956; Âtîf Efendi Ktp., nr. 2247; Nuruosmaniye Ktp., nr. 4854; TSMK, III. Ahmed, nr. 2455). Hayâtîzâde Seyyid Şeref Halil, bu esere dayanarak dört ciltlik *Ravzatü'l-eşraf fi'l-muzâf ileyh ve'l-muzâf* adlı bir çalışma hazırlamıştır. 6. *Cene'l-cenne'teyn fi nev'ayî'l-müsenneyeyn*. Muhibbî'nin bir önceki esere zeyil olarak yazdığını söylediği (s. 5) bu çalışması Arap dilindeki gerçek ikillerle (müsen-nâ) tağlîb üslûbu üzere gelen mecazi ikiller hakkındadır (Dimaşk 1348/1929; Beyrut 1981). 7. *ed-Dürrü'l-merşûf fi's-şifati ve'l-mevşûf* (Murâdî, IV, 86). Arapça'da kullanılan sıfat tamlaması şeklindeki tabir ve deyişlere dair olmalıdır. 8. *Râhatü'l-ervâh câlibetü's-sürûr ve'l-efrâh*. Arap meselleriyle vecize ve deyişleri (hikemiyat) üzerine yazılmış recez vezninde daktik bir ürcüzedir (Ahlwardt, VII, 147). Halep Ahmedîyye Kütüphanesi'nde yazma nüshasının bulunduğu kaydedilen *Kitâbü'l-Emsâl*'in de aynı eser olması muhtemeldir. 9. *Kaşdû (Sevâ'ü)'s-sebil fimâ fi'l-luğatî'l-'Arabiyye mine'd-dağîl*. Arapça'daki yabancı kökenli kelimelere dair geniş kapsamlı alfabetik bir çalışmadır (nşr. Osman Mahmûd es-Sînî, Riyad 1415/1994). 10. *Hışşa 'alâ Divânî'l-Mütenebbî* (Şerhu *Divânî'l-Mütenebbî*, nşr. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Ensârî el-Yemenî eş-Şirvânî, Kalküta 1230/1814). 11. *Divân*. Hz. Peygamber'e övgü niteliğinde uzun bir maksûre ile başlayan eser Muhibbî'nin önemli kişileri öven şiirlerinden oluşmuştur (Ahlwardt, VII, 146-147). İçerdiği şiirlerin kafiyelerine göre değil şâhısların önem sırasına göre düzenlenmesiyle dikkat çeker. 12. *en-Nâmûs hâşiye 'ale'l-Kâmûs* (Murâdî, IV, 86). Muhibbî'nin ayrıca *el-Emâlî* ve *Şerhu'l-Makşûre (li'l-Kartâcenî)* adlı iki eserinin bulunduğu kaydedilmektedir.

Muhibbî'nin divanından başka *Nefhatü'r-Reyhâne*'sinde şiirlerinden bol miktarda örnekler, başkalarının şiirlerine yazdığı nazîreler ve bazı manzum mektuplar bulunmaktadır. Ayrıca *Hulâsatü'l-eser*'inde ve Murâdî'nin *Silkü'd-dürer*'inde (IV, 87-91) şiirleri yer almıştır. Yine, kendisinin yazdığı ve öğrencilerinden Muhammed es-Suâlâtî'nin düzenleyip ikmal ettiği *Zeylû Nefhati'r-Reyhâne*'nin sonuna Suâlâtî tarafından eklenen biyografisinin çoğunu da şiirlerinden verilen örnekler teşkil eder (s. 402-428).

BİBLİYOGRAFYA :

M. Emîn el-Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne* (nşr. Abdülfettâh M. el-Hulvî), Kahire 1387/1967, neşredenin girişi I, 3-32; a.mlf., *Zeylû Nefhati'r-Reyhâne* (nşr. Abdülfettâh M. el-Hulvî), Kahire 1391/1971, s. 400-444, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 1-2; a.mlf., *Cene'l-cenneteyn*, Dimaşk 1348/1929, s. 5; Hafâcî, *Reyhânetü'l-elibbâ*, neşredenin girişi, I, 34-35; Murâdî, *Silkü'd-dürer*, IV, 86-91; İbn Şâşû, *Terâcimü ba'zi a'yânî Dimaşk min 'ulemâ'ihâ ve üdebâ'ihâ*, Beyrut 1886, s. 97-101; Ahlwardt, *Verzeichnis*, VII, 146-147; IX, 362; Brockelmann, *GAL*, II, 377-379; *Suppl.*, I, 500; II, 403-404; a.mlf., "Muhibbî", *EP* (Fr.), VII, 468-469; *İzâhu'l-meknûn*, I, 432, 447, 528; II, 227, 270, 428, 514, 617, 669; *Hediiyetü'l-ârifin*, II, 307; C. Zeydân, *Âdâb* (Dayf), III, 318; Selâhaddin el-Müneccid, *el-Mü'errihûne'd-Dimaşkîyyûn fi'l-ahdi'l-Osmânî ve âşâruhûmü'l-mahfûta*, Beyrut 1964, s. 57-58; a.mlf., *Mu'cemû'l-mü'errihûne'd-Dimaşkîyyûn*, Beyrut 1398/1978, s. 331-332; Abdülcebbâr Abdurrahman, *Zehâ'irü't-türâsi'l-Arabî el-İslâmî*, [baskı yeri yok] 1403/1983, III, 816-817; Leylâ es-Sabbâğ, *Min a'lâmi'l-fikri'l-Arabî fi'l-aşri'l-Osmâniyyi'l-evvel: Muhammed el-Emîn el-Muhibbî*, Dimaşk 1406/1986, s. 41-144, ayrıca bk. tür.yer.; Sâlihîyye, *el-Mu'cemû'l-ş-şâmil*, V, 52-54; F. Wüstenfeld, "Die Gelehrtenfamilie Muhibbî in Damaskus", *Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen*, XXX/3, Berlin 1884, s. 1-28; Muhsin Cemâleddin, "A'lâmü üdebâ'i'l-Yemen fi Nefhati'r-Reyhâne li'l-Muhibbî", *el-İktîl*, VIII/1-2, San'a 1990, s. 150-158; Cevat İzgi, "Hayâtüzade Seyyid Şeref Halil", *DİA*, XVII, 17; İsmail Durmuş, "Kartâcennî", *a.e.*, XXIV, 519.

İSMAIL DURMUŞ

MUHİBBULLAH b. ABDÜŞŞEKÛR

(bk. BİHÂRÎ).

MUHİBBÜDDİN el-HATİB

(محب الدين الخطيب)

Muhibbuddin b. Ebi'l-Feth
Muhammed b. Abdilkâdir el-Hatîb
(1886-1969)

Suriyeli fikir adamı, gazeteci ve nâşir.

Şam'da doğdu. Babası Zâhiriyye Kütüphanesi'nin genel müdürlüğü görevinde bulunmuştur. İlk öğreniminin ardından idâdiye kaydoldu. Babasının bir yıl sonra vefatı üzerine (1897) Tâhir el-Cezâirî'nin yardımıyla öğrenimine devam etti. Liseyi Beyrut'ta tamamladı (1905). İstanbul'a gidip Edebiyat ve Hukuk fakültelerine kaydolduysa da sadece hukuk öğrenimini sürdürdü.

İstanbul'da Arap asıllı öğrencilerle karşılaşan Muhibbuddin el-Hatîb, bunların Arap kültüründen uzak kaldıkları kanaatine vararak Cem'iyetü'n-nehdati'l-Arabiyye adlı bir dernek kurdu. Ancak çalış-

malarının Türkçü çevrelerce hoş karşılanmayacağını anlayıp 1907'de öğrenimini tamamlamadan Şam'a döndü ve orada cemiyetin şubasını açmaya çalıştı. Aynı yıl İngiltere'nin Yemen Konsolosluğu, Osmanlı hukukuna vâkıf, Arapça'yı ve Osmanlıca'yı bilen birinin gönderilmesini talep edince Mısır'a uğradıktan sonra Yemen'e gitti. Mısır'da Tâhir el-Cezâirî, Muhammed Kürd Ali, Abdullah Cevdet ve M. Reşid Rızâ ile görüştü. Yemen'deki görevi sırasında devlet ricâliyle iyi ilişkiler kurdu. Bu arada İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin bürosunu açtı (Cem'iyetü'l-ş-şûrâ el-Osmâniyye). Ayrıca Yemen'de *Ceridetü'l-Arab* adıyla bir gazete ile bir matbaa kurdu. II. Meşrutiyet'in ilânı üzerine İstanbul'a dönerek Hukuk Fakültesi'nde öğrenimine devam edip mezun oldu. Ardından Kahire'ye geçerek *el-Mü'eyyed* gazetesinin yazar kadrosu arasına girdi; özellikle Protestan misyonerlerinin İslâm dünyasındaki faaliyetlerini anlatan Fransızca makalelerin tercümesini üstlendi. Bu yazılar gazete-de neşredildiğinde Mısır kamuoyu büyük tepki gösterdi. 1913'te Kahire'de kurulan Hizbül'lâmerkeziyye el-idâriyye'nin idare meclisi üyesi ve ikinci sekreteri oldu. Aynı yıl Paris ve Beyrut'ta açılan Cem'iyetü'l-Arabiyye el-fe'tât'ın Mısır'daki temsilciliğini yaptı. I. Dünya Savaşı başladığında kendisi ve bir öğrencisi, Arap örgütleri tarafından körfez ülkelerindeki liderlerle görüşmek üzere görevlendirildi. Önce Aden'e gitti, ardından Bombay'a yaptığı yolculuk sırasında Küveyt'te İngilizler tarafından tutuklandı; dokuz ay sonra serbest bırakılınca Mısır'a döndü.

1916 yılında Şerif Hüseyin'in daveti üzerine Mekke'ye giden Muhibbuddin el-Hatîb burada el-Matbaatü'l-emîriyye'yi kurdu ve *Ceridetü'l-Kible* adlı gazetesinin başyazarlığını üstlendi, Şerif Hüseyin'in müsteşarlığını yaptı. Bu dönemde Osmanlı Devleti tarafından hakkında gıyabî idam hükmü verildi. 1918'de Osmanlı Devleti'nin Şam'dan çekilmesi ve Prens Faysal ordusunun şehre girmesinin ardından Şam'a geldi. 1919'da Suriye matbuat müdürü ve *el-Âşime* gazetesinin başyazarı oldu, aynı zamanda Cem'iyetü'l-Arabiyye el-fe'tât'ın merkez yönetim kurulu üyeliğine getirildi. Fransızlar'ın Şam'a girmesinden (1920) sonra Şam'dan Yafa'ya, oradan da Kahire'ye gitti. Kahire'de bir yayinevi (el-Mektebetü's-Selefiyye) ve matbaa kurarak faaliyetlerini sürdürdü. *el-Ehrâm* gazetesindeki yazarlığının yanı sıra (1920-1925) *ez-Zehrâ* ile *el-Feth* dergilerini çıkardı; ikinci derginin yayımı Ekim 1948'e kadar

devam etti. *Mecelletü'l-İhvânî'l-müşli-min* yayımlanmaya başlanınca başyazarlık görevini üstlendi. Muhammed Hıdır Hüseyin'in Ezher şeyhliği zamanında *Mecelletü'l-Ezher*'in de başına getirildi ve bu görevi altı yıl kadar sürdürdü. Mısır'da Amerikan misyonerlik grubu olarak bilinen Dârü'l-ş-şübbânî'l-Mesîhiyye'ye karşılık Cem'iyetü'l-ş-şübbânî'l-müslimîn'i kurdu ve sekreterliğini yürüttü. O dönemde kaleme aldığı "el-Hüriyye fi bilâdi'l-etfâl" adlı makalesiyle bazı dost ülkeleri incittiği için bir ay hapse mahkûm edildi. Muhibbuddin el-Hatîb 30 Aralık 1969 tarihinde Kahire'de vefat etti.

Muhibbuddin el-Hatîb'in öğrenim hayatı İslâm dünyasında büyük çalkantıların yaşandığı bir döneme rastlamıştır. Lise yıllarında onunla ilgilenen Tâhir el-Cezâirî'den etkilendiğini bizzat kendisi söylemektedir (Enver el-Cündî, s. 384). İslâm dünyasının I. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşadığı ağır şartlar, siyasî ve dinî akımların etkinliği gibi faktörler kişiliğinin oluşmasında rol oynamıştır. Eserlerinin büyük bir kısmında bunun yansımalarını görmek mümkündür. Ayrıca Mısır'daki İhvân-ı Müslimîn ile olan münasebetleri onun mânevî yapısında etkili olmuştur. İttihat ve Terakkî Cemiyeti ile ilişkileri, bir dönemden sonra kendisinin İslâmî görüşlerinin cemiyetin anlayışıyla bağdaşmadığı kanaatine varması üzerine kesilmiştir. Üzerinde durduğu en önemli konu İslâm ülkelerinin birleşmesi ve bu birleşmede Arap milletinın lâyık olduğu yeri almasıydı. Bu birlik kavramı içinde dünyadaki bütün müslüman toplumların bir vatan teşkil ettiği fikri de mevcuttu. Akaidde Selef telakkisini benimseyen Muhibbuddin, Ehl-i beyt'e olan sempatisine rağmen bu konudaki aşırı görüşlere karşı çıkmış ve bazı Şîi kesimleriyle tartışmalara girmiştir. Cemâleddin-i Efgânî ile Muhammed Abduh'u etkilendiği hocaları arasında zikretmektedir. Muhibbuddin ilmin evrensel, kültürün Arapça, eğitimin de İslâmî olmasının gerektiğini düşünüyordu. Arapça'nın halk diliyle yazılmasına şiddetle karşı çıkmış, misyonerlik, Batılılaşma ve Bahâilîk akımlarıyla mücadele etmiştir. Ticâniler aleyhindeki yazıları yüzünden kendisine *er-Reddû'l-müştebîn fi dahîi iftira'ati Muhibbî'ddin 'alâ mü'essisi't-tarıkatî't-Ticâniyye* adıyla bir reddiye yazılmıştır (Hartum 1957).

Eserleri. A) Telif Eserleri. *Takvîmünâ eş-şemsî* (Abdülfettâh Katlân ile birlikte, Kahire 1336); *Târîhu Medîneti'z-zehrâ* (Kahire 1343); *İtticâhü'l-mevcâtî'l-be-*